मेळघाटातील महिलांचा सामाजि व आहारविषय दर्जा : ए अध्ययन

मोनाली वि. इं ाळे ृहअर्थशास्त्र विभा ा प्रमु ा, श्रीराम ला महिला महाविद्यालय, धाम ा ांव रेल्वे, जि.अमरावती

प्रस्तावना :आदिम संस् ृती महत्वाचा घट हा स्त्री आहे. त्याचे ार ा ुटुंबाचा ऊदर निर्वाह र यासाठी अविरतप ो ष्ट र ो हे आदिवासी स्त्रियांच्या जीवनाचे ए अविभाज्य अं ा आहे.त्यामुळे ुटुंबाच्या अर्थव्यवस्थेचा प्रा ा असलेली आदिवासी स्त्रि ठळ प ो दिसुन येते.दैनंदिन जीवनासाठी ला ा ाऱ्या जळ ा इंधनाच्या सं लनापासून ते ऊदरभर ाच्या प्रि येपर्यंतचा सहभा ा दे ाारी आदिवासी स्त्री जीवनाच्या प्रत्ये टप्प्यावर झ ाडतांना दिसते.आदिवासी स्त्री म ाती शेतमजूर असो, ृहिनी असो िवा ो ातेही ाम र ाारी असो तिचा विषय स ोल संशोधनाचा व मु यत्वे रून अनुभूतीचा आहे. आदिवासी स्त्रियांच्या आहारविषय सवयींवर प्र ाश टा यासाठी विविधां ाी लि ाा र याची ारज आहे.

"भारताचे पहिले पंतप्रधान पंडित जवाहलाल नेहरु यांना भारतातील आदिवासीं विषयी मोठे प्रेम, आदर व आस्था होती. आदिवासीमंध्ये ते आदिवसी होऊन जात. आदिवासी पंचशिल पंडित नेहरुंनी विशद ेले आहे. त्याचे सार असे ी, जं ाल व जमीन यांच्या आधारानेच आदिवासी आपली ऊपजिवी ा हस्त ात रत आले आहे. ारजेपे ाा पुष् ळ जास्त वारेमाप दोहन रून संसाधनाच्या आं ाा ा सर्वसाधार ाप ो आदिवासी बाळ ात नाहीत. सु ााने ज ा याचा आदिवासी हक्क आप ा मुलभूत हक्क म्ह ाून प्रथमतः मान्य ेला पाहीजे.

विषयाची निवड :मेळघाटातील महिलांच्या आहारविषय सवयींच्या परि ाामांच्या अध्ययनाची ारज वाट याचे ार ा म्ह ाजे ग्रामी ा आ ाि शहरी भा ाातील स्त्रिया आपल्या आहारा डे फारसे ांभीर्याने ल ा देत नाही. आ ाि ग्रामी ा शहरी भा ाामध्ये जर अशी परिस्थीती आहे तर मेळघाटातील महिला आपल्या आहारबाबत िती जा ारू असतील याचा विचार आला व विषयाची निर्मिती झाली. ोर ू हि मा ाासलेली जमात आहे.सर्वसामान्य समज असला तरी ते ज्या ोत्रात राहतात ते ोत्र वि ासाच्या प्रि येत ुठे आहे.हे पाह ो महत्त्वाचे आहे.ए ादे ोत्र वि सीत असल्यास ह्या ोत्रातील ७०% जनता दारिद्र रेषे ााली जीवन ज ाते हे से शक्य आहे? अर्थात ोत्रात राह ााऱ्या बहुतांश लो ांचे राह ाीमान आ ाि ोत्रातील सार्वजनि सेवा व वि ासाच्या दोन्ही बाबी ए मे ांशी संबंधीत असुन लो ांचे राह ाीमान उंचावयास जसा ोत्राचा वि ास हो ाार तसाच ोत्राचा वि ास त्या ोत्रात राह ााऱ्या बहुतांश लो ांचा वि ास होईल. ो ात्याही समाजाची सुधार ाा व्हायची असेल तर त्यासाठी प्रथम शि ा ााचा प्रसार झाला पाहिजे हा अ ादी सिध्दांत आहे.मात्र आदिवासींच्या शि ा ााच्या बाबतीत हा सिध्दात अर्धसत्य ठरला.आज आदिवासी समाजातील शि ाित मुलामुलींना सर्व ोत्रात स्वतःची ामता सिध्द ेली आहे.राज ार ा, प्रशासन, शि ा ा, आरो य, समाज ार्य, साहित्य या सर्व ोत्रात प्रतिनिधीत्व रीत आहेत, ार्य रत आहेत.मात्र अलि डे आदिवासी समाजातील मुले नैराश्येने ग्रासली आहेत.१९९० नंतरची आदिवासींची पीढी द्रारिद्र्याच्या ााईत जात आहे. ोर ू वन्य जमातींची आर्थि स्थिती देशातील सार ाीच असुन संपु ातः निस ाावर अवंलबुन आहे.सतत जं ालात राहत असल्यामुळे जं ालावर त्यांचे जीवन अवंलबुन आहेत. प ा महाराष्ट्र शासनाच्या वन ायद्यामुळे ालपर्यंत जं ालाच्या संपत्तीवर अवंलबुन असलेल्या ोर ूना जं ालातुन मीळ ााऱ्या उत्पादनाला मु ावे ला ाते. ोर ूच्या अर्थव्यवस्थेत पैशाला आजही महत्त्व आहे.

जा ोची निवड:-प्रस्तुत विषयाच्या संशोधना रिता अमरावती जिल्ह्यातील मेळघाट या आदिवासी भा ाातील चि ालदरा व धार ाी या दोन तालुक्यामधुन आदिवासी बहुल परि ोत्रातील १० ाावांची हेतुपुरस्पर निवड र यात आलेली आहे.

प्रस्तुत संशोधनामध्ये निवडलेल्या ाावामधुन प्रत्ये ी २५ महिला हि मर्यादा ठरव यात आलेली असुन या महिलांची निवड यादुच्छी नमुना निवड पध्दतीने र यात आली आहे. या प्र ारे प्रत्ये ाावामधुन २५ धार ाी तालुक्यामधुन २५० महिला ए ु ा ५०० महिलांची निवड र यात आलेली आहे.

संशोधनाचे उद्दीष्टे :-

१) मेलघाटातील महिलांच्या सामाजि दर्जाचे अध्ययन र ो.

२) मेलघाटातील महिलांच्या आहाराचे अध्ययन र ो.

मेलघाटातील महिलांच्या सामाजि दर्जाचे अध्ययन र ो :-

शासना डुन आदिवासी मूळ प्रवाहामध्ये समाव याच्या प्रयत्न रत येत असल्याचे दिसून येते.याचीच परि ाीती आदिवासी समाजामध्ये रचनात्म व ार्यात्म परिवर्तन घडत असल्याचे दिसून येते.याचीच परि ाीतील आदिवासी समाजामध्ये रचनात्म व ार्यात्म बदलत्या परिस्थीतीनुसार आदिवासी समोर ाही प्रश्न व आष्टाने उभे असल्याचे दिसून येते.यालाच अनुसरून प्रस्तुत अध्ययनामध्ये अध्यापनासाठी निवडलेल्या आदिवासींचा सामाजि स्तर जा ाून घे यासाठी या विषयीचे व र्ाी र ा ाालील सार ाीत दिले आहे.

अध्ययन महिलांचे सामाजि संस्थेचे सदस्यत्वावरून व र्ाी र ा

अ.्र.	सामाजि संस्थेचे सदस्य	वारंवारिता	शे डा प्रमा ा
१	सामाजि संस्थेचे सदस्य आहे	९	१.८%
२	सामाजि संस्थेचे सदस्य नाही	४९१	९८.२%

सार ाीचे अवलो न ेले असता असे निदर्शनास येते ी, ९८.२% आदिवासी ुठल्याही सामाजि संस्थेचे सदस्य नाहीत हि बाब ए ूाच सामाजि बदल, सामाजि संस्था व शासन र्ते यांना भूष ाावह आहे असे म्ह ाता ये ाार नाही बाबा आमटे सार या व्यक्तीने तुच्छ व बहिष् ृत ुष्ठरो यांना स्वाभिमानाने ज ा याची संधी दिली आदिवासींना अने ोत्रामध्ये सवलती उपलब्ध रून दिल्या परंतु आदिवासींजवळ या सवलतींचा यशाशक्ती वापर र याची ामता दिसुन येत नाही हि दुर्देवाची बाब आहे.

साळवी र संजय (२००४) यांच्या अध्ययनामध्ये ोर ू या आदिवासी जमातीचे उत्तरदाते सुध्दा सामाजि व सर ारी संस्थ्सेचे सदस्य नसल्याचे निष् र्ष ाढ यात आलेले आहे.वरील चर्चेवरुन असा निष् र्ष निघतो ी आदिवासी आपले ुटुंबाचा वि ास याविषयी आग्रही असले तरीही सामाजि ोत्रामध्ये ुपच मा ो आहेत.भारतासार या लो शाही अस ााऱ्या देशामध्ये प्रत्ये व्यक्ती, समाज संघटीत होऊन आपला वि ास र यासाठी सामाजि , सांस् ृति , धार्मि परिवर्तन र या रिता शासनाच्या विविध योजनांचा लाभ घे ो ारजेचे आहे. व यासाठी राज ीय पटलावर समाजातील म्होरक्यांनी आपले अस्तीत्व दा ाव ो ारजेचे आहे.याविषयी अध्ययनातील उत्तरदात्यांची स्थिती जा ाुन घे याचा प्रयत्न र यात आला आहे.

अध्ययनातील महिलांचे राज ीय सदस्यत्वावरून व र्ाी र ा :-

अ.ṛ.	राज ीय सदस्य	वारंवारिता	शे डा प्रमा ा
१	राज ीय सदस्यत्व स्वी ारले आहे.	०७	१.४%
२	राज ीय सदस्यत्व स्वी ारले नाही.	४९६	९८.६%

९८.६% उत्तरदात्यांनी आप ा ुठल्याही राज ीय संस्थेचे सदस्य नसुन आपल्या डे ुठेही राज ीय पद नाही हे मान्य ेले यावरून असे निदर्शनास येते ी अध्ययनातील राज ीय ेत्रात सुध्दा मा ासलेले आहेत.

मेलघाटातील महिलांच्या आहाराचे अध्ययन   र ो :-

"आरो य म्ह ाजे ेवळ रो ापासुन मुक्तता नव्हे तर शारिरी   मानसि , सामाजि   व संपु ा स्वास्थ म्ह ाजे आरो य होय." आहारशास्त्रतील हे अन्न विज्ञान शास्त्र असून आरो य स्वास्था रिता आवश्य   असलेले अन्न, अन्नघट   शरिरास हो ारा उपयो ा त्यांचे परस्पर संबध, शरिराची वाढ, आजार, आहारोपचार, अन्नाचे पचन, शोष ा न ो असलेल्या पदार्थाची विल्हेवाट, आहार आयोजन या सर्वांचा अभ्यास ेला जातो. शरिराची सर्व शारिरी , मानसि   ार्य सुरळीत चालव यास आवश्य   पोष ा मुल्यांचा शरिराने यो य प्रमा ात उपयो ा   रून घेतल्यामुळे पोष   तत्वांचे प्रमा ा अधि   असते.अशा आहराला पर्याप्त आहार म्ह ातात.व्यक्तीच्या शरीर स्थीतीवरून अन्नाचे उपयो ा आ ि पचन ठरते.अन्नघट   हे अन्नापासुन शरीराच्या वाढीसाठी, संवर्धनासाठी प्राप्त हो ारे रासायनि   संघटन आहे. आवश्य   त्या प्रमा ात हे शरीरास मिळावयास पाहिजेत. उष्मां , प्रथिने,   र्बोद , स्नि धे,   ानिजे, जीवनसत्व हे अन्नघट   शरिराची ऊर्जा निर्मिती संवर्ध ा जड ाघड ा व नियंत्र ासाठी आवश्य   आहेत.

अध्ययनातील महिलांना आवश्य   अस ाऱ्या उष्मां   ाविषयी असलेले ज्ञान यानुसार व र्ग ी   र ा :-

अ.ṛ.	उष्मां ाविषयी ज्ञान	वारंवारिता	शे डा प्रमा ा
१	ज्ञान आहे	५	१%
२	ज्ञान नाही	४९५	९९%

अध्ययनातील ९९% महिला उत्तरदात्यांनी आम्हाला आहारविषय   ज्ञान नाही ही स्पष्ट   बुली दिली आहे.त्यांना असे न वाट याचे   ार ा शै ा ि   व आर्थि   मा ासलेप ा असल्याचे आहे ेवळ १% महिला उत्तरदात्यांनी आम्हाला आहारविषय   ज्ञान आहे असा अभिप्राय दिला.आहाराबाबत समस्याचे महत्त्वाचे   ार ा   ारिबी दूर   र ो हे अत्यंत   ठी ा असे दीर्घ   ालीन ध्येय शासनासमोर आहे. जनतेला आहारविषय   शि ा ाबरोबरच स   स आहाराचा पुरवठा   र ो   ारजेचे आहे.यालाच अनुसरून अध्ययनातील उत्तरदात्यांचे त्यांच्या आहारावर हो ाऱ्या   ार्चानुसार व र्ग ी   र ा ेले असुन ते   ालील सार ीत दिलेले आहे.

अध्ययनातील महिलांचे आधारावर दरमहा हो ाऱ्या   ार्चानूसार व र्ग ी   र ा :-

अ.ṛ.	हो ारा ार्च	वारंवारिता	शे डा प्रमा ा
१	५००रू.	४५	९%
२	१०००रू.	३१५	६३%
३	१५००रू.	८५	१७%
४	२०००रु.	४९	९.८%
५	२०००रु. च्या वर	०६	१.२%

सा ार ीचे अवलो   न ेले असता असे निदर्शनास येते ी ५२%   ुटुंबाचा आहारावरील मासि   ार्च १००० रु.पर्यंत मर्यादित असुन १७%   ुटुंबीय आहारावर १५००रु.पर्यंत मासि   ार्च   रतात.तर ९.८%   ुटुंबाचा आहारावरील मासि   ार्च २००० रु.पर्यंत सिमीत आहे.२००० रु.च्यावर आहारावर   ार्च   र ारे ेवळ १.२% उत्तरदाते असल्याचे आढळुन आले.वरील सार ीच्या अवलो   ावरून असे निदर्शनात येते ी, अध्ययनातील आदिवासींचा आहारावरील   ार्च अल्प ते अत्यल्प असुन त्यांचे पोष ा होते   िं वा नाही याविषयी सांश   ता आहे.   ाळे राजेश (१९९८)   ोरियन (१९७२), भारव्दाज (१९७४) यांच्या अध्ययनात सुध्दा   ुटुंबाच्या उत्पन्नामधुन   ुटुंबांचा ऊदरनिर्वाहाचा आपला   ि मान स्तर टि   वुन ठेव यासठी आवश्य   ते उत्पन्न मिळवी यास ते असमर्थ आहे. यामुळे सुदृढ व स   ाम प्रजोत्पादन, उच्च शि ा ा व आरो य यापासुन आदिवासी दूर आहेत.

अध्ययनातील नि ष् र्ष व संदर्भातील नि ष् र्ष यांच्यामध्ये साधर्म्यता दिसून येते.दरडोई दरमहा १०० ते २५० रु.   ार्च अल्प ते अत्यल्प आहे.यामध्ये स   स आहार घे ो शक्य नाही.

नि ष् र्ष :-

१) अध्ययनातील बहूतांश आदिवासी   ुटुंबीयांचा प्रमु ा व्यवसाय शेती आहे.

२) अध्ययनातील आदिवासी   ुटुंब सामाजि   व राज ीय स्थितीपासुन दूर असुन ते   ुठल्याही सामाजि   िं वा राज ीय संस्थेचे सभासद नाहीत.

३) मेळघाटातील महिला आहारविषय   सवयींविषयी जा ारू   नाही याचे प्रमु ा   ार ा त्यांची आर्थि   परिस्थीती होय. स्नि ध पदार्थ, दु धजन्य पदार्थ व फळे यांच्यापासुन दूर आहेत.

संदर्भ सूची :-

१) घाटोळे रा. ना. (१९८५) "समाजशास्त्रीय संशोधन तत्वे व पध्दती", प्र ाश   : श्री. मं ोश प्र ाशन २३ नवी रामदासपेठ, ना ापूर, १० व्दितीय आवृत्ती.

२) लेले सरल व देऊस्   र आशा (१९९१) "आहारशास्त्र" (विविध दृष्टी   ोनातुन) महाराष्ट्र विद्यापीठ   ्रंथ निर्मित मंडळ, विधि महाविद्यालय परिसर, महात्मा   ांधी मार् ा ना ापूर.

३) देव ाव   र श.   ो. (२००१) "आदिवासी विश्व" आनंद प्र ाशन, ना ापूर, प्रथम आवृत्ती.

४)   ऱ्हाडे बी. एम. (२०१०), "आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र" पिंपळापुरे अँन्ड   ंपनी, पब्लीशर्स, महाल ना ापूर, आवृत्ती दूसरी.

५) देव ांव   र एस. जी.(२०११) "आदिवासी वि ास प्रशासन" श्री. साईनाथ प्र ाशन, भ ावाघर   ॉम्प्लेक्स, धरपेठ, ना ापूर प्रथमावृत्ती

६)   थे अनुप (२०१२) "आदिवासी स्त्रियांच्या आर्थि   व सामाजि   स्थितीचे अध्ययन" लधुशोध प्रबंध, समाज   ार्य महाविद्यालय अमरावती.

७) महाजन बाळ ृ ष् ा (२०१३), "मेळघाट उपविभा ातील आदिवासी स्त्री मजुरांच्या आर्थि   व सामाजि   स्थितीचे अध्ययन" प्रबंध संत   ाड ोबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती.